

اقتصاد کوچک

گزارش پول ملی ایران، هزینه‌های زندگی و دستمزدها،
در دو سده‌ی گذشته
(۱۳۵۷-۱۱۵۷خ)

مجید پورشافعی

فهرست مطالب

- پیش‌گفتار..... ۹
- دبیاجه..... ۱۳
- بخش نخست: اوضاع سیاسی - اجتماعی ایران، در پایان حکومت زندیه و آغاز قاجاریه..... ۲۱
- بخش دوم: نقود، مسکوکات و اوزان ایران..... ۵۱
- بخش سوم: پول ایران (قران) در سال‌های ۱۱۷۷-۱۱۵۷خ..... ۵۹
- فصل ۱: پول ایران و ارزهای خارجی..... ۶۱
- فصل ۲: نرخ نیازمندی‌های زندگی (ارزاق-اجناس) و میزان درآمدها..... ۶۶
- بخش چهارم: پول ایران (قران) در سال‌های ۱۲۲۷-۱۱۷۷خ (روزگار فرمانروایی فتحعلی‌شاه و محمدشاه)..... ۷۳
- توان پول ملی ایران، توان خرید مردم - دستمزدها، نرخ ارزاق و اجناس و..... ۷۵
- بخش پنجم: پول ایران در سال‌های ۱۲۷۵ تا ۱۲۲۷خ (روزگار فرمانروایی ناصرالدین‌شاه)..... ۸۵
- فصل ۱: نیمه‌ی نخست فرمانروایی ناصرالدین شاه..... ۹۱
- فصل ۲: قحطی و بلوای نان سال ۱۲۴۰ / ۱۲۳۹خ (۱۸۶۱م)..... ۱۰۲
- فصل ۳: بهای کالا و مواد خوراکی و میزان دستمزدها در نیمه‌ی دوم سلطنت ناصرالدین‌شاه (۱۲۷۵-۱۲۵۰خ)..... ۱۱۹
- فصل ۴: پول ایران و ارزهای خارجی..... ۱۳۱
- بخش ششم: پول ایران در سال‌های ۱۳۰۵-۱۲۷۵خ..... ۱۴۳

فصل ۱: وام‌های خارجی ایران.....	۱۵۱
فصل ۲: بهای مواد خوراکی - کالا و خدمات از ۱۲۸۵-۱۲۷۵خ (سلطنت مظفرالدین‌شاه)
.....	۱۵۳
فصل ۳: مشروطیت از ۱۳۰۵-۱۲۸۵خ (اواخر عهد مظفرالدین‌شاه و روزگار شاهی محمدعلی‌شاه و احمدشاه).....	۱۶۰
بخش هفتم: پول ایران در سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۰۵خ (دوره‌ی پهلوی).....	۲۰۱
فصل ۱: از تاج‌گذاری رضاشاه تا برکناری وی (۱۳۲۰-۱۳۰۵خ).....	۲۰۳
فصل ۲: از برکناری رضاشاه تا سرنگونی حکومت پهلوی (۱۳۵۷-۱۳۲۰خ).....	۲۲۴
سخن‌پایان.....	۲۸۹
پیوست.....	۲۹۱
کتاب‌نامه.....	۲۹۷

پیش‌گفتار

«اقتصاد کوچک» از آن هنگام آغاز می‌شود که خان کریم و بلندنظر زند دیده از جهان بریست و «سودائیان عالم پندار» به هوس لگام زدن مرکب چموش قدرت، بی‌رحمانه به جان هم افتادند یا بهتر بگوییم به جان پول ملی کشور و توان اقتصادی آن افتادند تا این‌که یکی از فرزندان نه‌گانه‌ی محمدحسن‌خان قاجار یعنی آقامحمدخان توانست به نیروی تدبیر و ضربت شمشیر، آتش فتنه فرونشاند و کشوری چندپاره را به هم دوزد و روس‌ها را در قفقاز ناکام و دیگر همسایگان را انگشت به دهان سازد.

اما بازماندگان وی، سرنوشت دیگری داشتند. فتحعلی‌شاه در جبهه‌ی قفقاز ناکام ماند و کار محمدشاه در پس دروازه‌های هرات به رسوایی کشید و ناصرالدین‌شاه در جبهه‌ی جنگ مرو ته‌مانده‌ی آبروی قشون ایران را بر باد داد و در مقابل بیگانگان نیرومند، سپر انداخت اما «اقتصاد کوچک» به شرح این رخدادها نپرداخته است بلکه کوشیده است تا به دور از برق شمشیر برنده‌ی خان قاجار و فارغ از غوغای پیروزی‌های پی‌درپی آن خان بی‌رحم و مدبر در کوچه‌های شهر و روستای این کشور، گردش خود را آغاز و شیوه‌ی زندگی مردم کوچک و بازار را جستجو کند.

آن‌گاه که زمامداران قاجار در قفقاز و هرات و مرو و... به سختی ناکام ماندند، بازهم «اقتصاد کوچک» بدان بی‌اعتناست بلکه می‌کوشد بدون پرداختن به آن رخدادها از پول ملی ایران و بهای ارزاق و اجناس و سطح زندگی مردم و توان خرید آنان گفتگو کند. بنابراین «اقتصاد کوچک» روایت بی‌پیرایه‌ی گوشه‌ای از زندگی مردم ایران

در دو سده‌ی گذشته است (۱۳۵۷-۱۱۵۷خ) پیرامون تاریخ و اقتصاد، روایتی که به معنای رایج کلمه نه تاریخ است، نه اقتصاد. بلکه زمزمه‌ها، دغدغه‌ها، واگویی‌ها و دل‌مشغولی‌های قلمی است که با ایران و فرهنگ و مدنیت کهن و تاریخ پرفراز و نشیب پیوند صمیمانه و دیرینه دارد.

«اقتصاد کوچه» در پی اثبات و نفی چیزی نیست. فقط کوشیده است تاریخ دو سده‌ی گذشته را به دیده‌ی یک رهگذر ساده بنگرد. رهگذری که تلاش کرده است هم‌پای مسافران و مأموران و جهانگردان داخلی و خارجی که در این سرزمین گردش کرده‌اند، گام زند و از روزن یادداشت‌های آنان، کوچه‌های باریک و کومه‌های گلی، آبادی‌های این دیار و سفره و سرای مردم ساده کوچه و بازار را به تماشا بنشیند، و میزان درآمد و هزینه‌های زندگی آنان را جستجو نماید، و در این جستجو به منابع و اسناد رسمی اعتنای چندانی نکند. در این کاوش، خودبه‌خود پای مباحث اقتصادی و نظرات پژوهشگران و صاحب‌نظران علم اقتصاد، به میان آمد که این نوشته‌ها، عمدتاً آکنده از اعداد و ارقام بسیار، و جدول‌ها و نمودارهای فنی فراوان و محاسبات بعضاً پیچیده‌ای است که گرچه برای اهل فن سودمند است اما برای خواننده‌ی عادی چندان به کار نمی‌آید و از آن‌جا که پایه‌ی کتاب بر سادگی و بی‌پیرایگی است، اطلاعات موجود در کتاب‌های مربوط به اقتصاد ایران، قدری تقطیر و تلطیف گردید ولی این تقطیر اطلاعات به شیوه‌ای صورت گرفت که تا حد امکان به بنیاد آن اطلاعات آسیب نرساند.

«اقتصاد کوچه» کمتر به زبندگان و گروه فرمانروایان و طبقات ممتاز جامعه پرداخته است چرا که شرح معیشت و شیوه گذران زندگی آنان نه تنها کاشف از حقیقتی نبود که بعضاً گمراه‌کننده می‌نمود.

بنابراین در این کتاب از میزان درآمد و سطح زندگی شاهزادگان و وزیران و حکام ولایات و استانداران و فرمانروایان و مدیران رده بالا و دولت‌مردان بلندپایه‌ی کشوری و لشگری سخن گفته نشده است، مگر به لزوم، و آن هم به اشاره.

پس «اقتصاد کوچه» روایت زندگی برگزیدگان و زبندگان نیست، قصه‌ی سران و سرداران، نیز نمی‌باشد، بلکه حکایت سفره و سرای ساده‌ی دهقان و کارگر و کارمند و پیشه‌ور، و در یک سخن روایت زندگی مردم کوچه است. کتاب افزون بر دیباچه، دربرگیرنده‌ی هفت بخش است:

در بخش نخست، آشفته‌گی‌های ایران در سال‌های پایان فرمانروایی زندیان و ابتدای روی کار آمدن قاجاران تصویر شده است تا خواننده محترم دریابد، چگونه قدرت و فربه‌ی پول ایران که در روزگار صفویان هر تومان آن با سه لیره‌ی انگلستان، پنجه در پنجه داشت کاستی گرفت و در آغاز سده نوزدهم میلادی تنها می‌توانست با یک لیره‌ی انگلیسی مقابله کند. بدون تردید، آشفته‌گی‌های ایران پس از برافتادن صفویان بر بنیه‌ی مالی مردم و توان اقتصادی کشور و توان پول ملی کشور پیامدهای زیان‌بار بر جای گذاشت.

در بخش دوم، از نقود و مسکوکات (تومان - قران، شاهی - پول، عباسی، صنارو...) و اوزان (خروار - من - چارک - سیر - مثقال - نخود - گندم) رایج در ایران عهد قاجار گفتگو شده است.

در بخش سوم، هزینه‌های زندگی و نرخ اجناس و میزان دستمزدها در سال‌های پس از مرگ کریم‌خان و روزهای تکاپوی قاجاران برای دستیابی به قدرت، (زمان آقامحمدخان قاجار) ترسیم شده است. در این برهه، علی‌رغم بروز آشفته‌گی‌ها و نابسامانی‌های نامبارک، هنوز ته‌مانده‌های رفاه و آسودگی و فراوانی نعمت عهد طلایی فرمانروایی کریم‌خان‌زند (که خدایش رحمت کند) بر سفره و بازار ایرانیان دیده می‌شود و به راستی فراوانی محصول و ارزانی اجناس و ارزاق در این ایام در مقایسه با ادوار بعد شگفت‌انگیز است.

در بخش چهارم، هزینه‌های زندگی و میزان دستمزدها در دوران پنجاه سال (۱۲۲۷-۱۱۷۷خ) فرمانروایی فتحعلی‌شاه و نوه‌اش، محمدشاه قاجار گفتگو شده است.

در بخش پنجم، به سرنوشت پول ملی ایران و بهای کالا و میزان